

A tanítókép összetevői a tanítóképzésben használt dualizmus kori neveléstan könyvekben

© Kovács Krisztina

Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kar, Szarvas
kkriszagi@freemail.hu

A neveléstudományi kutatások fejlődéséhez kapcsolódóan az utóbbi években a tankönyvkutatások egyre hangsúlyosabb módon jelennek meg. Ezek lehetővé teszik a különböző szempontok és összefüggések elemzését, illetve újraértelmezését, melyek hozzájárulnak az iskola, a nevelés, az oktatás történeti feltárásának gazdagításához. A tankönyvek elemzésének relevanciáját bizonyítja az a tény, hogy a pedagógiai könyvek funkciójuk szerint normatívák, a kívánatos állapotot írják le, követelményeket fogalmazznak meg. A múlt neveléstan könyvei sok tanulsággal szolgálnak, tükrözik a kor szellemiségét, a külföldi pedagógiai gondolatok megjelenését hazai oktatásügyünkben, továbbá képet adnak a szerzők gyermekszemléletéről, a tanítóval szembeni elvárásokról.

A kutatás célja, hogy az 1867 és 1914 között megjelenő tíz magyar neveléstan könyv elemzése alapján rekonstruálja a népiskolára vonatkozó idealizált tanítókép egy szűkebb területét. A kutatás kapcsolódik a hagyományos eszmetörténeti és az új mentalitástörténeti vizsgálatokhoz, valamint azokhoz a kutatásokhoz, amelyek a pedagógus szakmai professzionalizáció kialakulását és annak fejlődését, valamint a tanítói és a tanári pedagógiai szaktudás elkülönülését vizsgálják.

A magyar néptanítói szakértelmiség fejlődése a dualizmus korában

A modern magyar néptanítói szakma szakmászodása a kiegyezést követően indult gyors fejlődésnek. Ettől kezdve az ország ügyeit a kormány által előterjesztett, az országgyűlés által megszavazott és a király által szentesített törvények irányították. Így a közoktatás feladatait, a tanügyi elvi és gyakorlati vonatkozásait és az iskolák életének főbb jellemzőit törvények határozták meg. A tanügyi törvények hatálya az egyházi iskolákra is kiterjedt, ami az ország iskolarendszerének egységét biztosította a legfontosabb tanügyi vonatkozásokban. Mindazonáltal az egyes iskolafenntartók neveléssel, oktatással kapcsolatos elképzelései megvalósításának tág teret engedett. Ez a folyamat szoros kapcsolatban áll a báró Eötvös József (1813-1871) nevéhez fűződő, a magyar népoktatás történetében jelentős fordulatot eredményező modernizációval. A kultuszminiszter népoktatási törvényével (1868. 38. tc.) megkezdődött a népoktatásügy törvényileg szabályozott rendezése. Jól ismert, hogy a törvény átfogóan rendezte a népoktatás ügyét, bevezette a 6-12 éves korig tartó tankötelezettséget, létrehozta a polgári igényeknek megfelelő új iskolatípust: a hatosztályos mindennapos elemi népiskolát; az állam elsődlegességét kihangsúlyozva rendelkezett az iskolaállítás jogáról és kötelességéről, meghatározta az oktatás tartalmát. Előírta az oktatással kapcsolatos alapvető követelményeket, amelyek a népiskolai oktatás megfelelő színvonalra emelését biztosították (Németh, 1990).

A népoktatási törvény nagy gondot fordított a tanítóképzésre, kulcskérdésnek tekintette színvonalának emelését, kihangsúlyozva, hogy az egységes hatás és a megfelelő színvonal csak úgy érhető el, ha a tanítóképzés ügye elsődlegesen az állam feladatává válik. A törvény megemelte a képzés idejét, és szabályozta a képesítések megszerzésének rendjét. Előírta, hogy az ország területén 20 tanítóképzőt kell felállítani, és a gyakorlati képzés érdekében mindegyik mellé gyakorló elemi iskolát és két hold kertet kell kialakítani. A három évvessé vált tanítóképző önálló szakiskolaként jelent meg, ami az elméleti pedagógiai képzés mellett törekedett a színvonalas gyakorlati képzés megvalósítására. A tanítóképzőbe jelentkezőnek bizonyítvánnyal kellett testi alkalmasságát igazolnia, valamint a gimnázium vagy a polgári iskola negyedik osztályának megfelelő műveltséggel kellett rendelkeznie. Abban az esetben, ha végzettségét bizonyítvánnyal nem tudta igazolni, akkor felvételi vizsgát kellett a tanítójelöltnek tennie. A felvétel alsó korhatára a betöltött 15. életév volt. A képző elvégzése után egy évet gyakorló tanítással kellett töltenie minden növendéknek, majd ezt követően két éven belül képesítő vizsgát kellett tenni elméleti tárgyakból és a tanítás gyakorlatából. Sikeres vizsga esetén a növendékek oklevelet kaptak (Németh, 1990).

Az 1868-as törvényt követően 1869-ben megjelent az első tanítóképzős tanterv, ami a tanítóképzés céljaként előírta, hogy olyan tanítókat kell képezni, akik a hivatásuk iránt lelkesülnek, munkájukat alapos ismeretek, testi és szellemi képességek birtokában végzik az emberiség önzetlen szeretetének érzésétől áthatva, valamint példamutató magatartással nevelik és oktatják a gyermekeket (Németh, 1990).

Míg az 1869-ben kiadott első tanítóképzős tanterv elvárásai alig haladták meg a népiskolát végzett tanulók iránt támasztott követelményeket, és a tananyag megjelölése is nélkülözte a világosságot és szabatoságot, addig az 1877-es tanterv már sokkal átgondoltabb volt. Jobban előtérbe állította az általános műveltség fejlesztését és a gyakorlati képzés feltételeinek javítását. Pontosabban határozta meg az egyes tantárgyak helyét, egymáshoz való viszonyát, az elsajátítandó tananyagot és a tanítás menetét, valamint minden tantárgy esetében megadta a tanítás célját.

Az állami képzők mellett továbbra is működtek a korábban alapított felekezeti képzők, amelyek három évfolyamúvá alakítása csak lassan valósult meg. A két évfolyamos képzők három évfolyamúvá válását az anyagi áldozatok elkerülése, a felekezeti féltékenység és politikai nézetek is lassították.

A katolikus iskolákat a kiegyezést követően minden szinten az állami törvények határozták meg, és minden felekezeti iskola felett felügyeleti joggal is rendelkeztek a vallás- és közoktatásügyi minisztérium illetékes szervei. A katolikus egyház annak érdekében, hogy a katolikus oktatás-nevelésből származó sajátos céljait megvalósíthassa iskoláiban, országos tanügyi szervezetet hozott létre (Mészáros, 2000). Ebből is látható, hogy a katolikus tanügyre a dualizmus korában kettősség volt a jellemző: az ország iskolarendszere szükséges egységének biztosítása mellett továbbra is törekedtek a felekezet jellegéből adódó katolikus eszme megőrzésére és elmélyítésére.

A református tanítóképzők megmaradtak a régi helyükön, így Debrecenben, Nagykőrösön és Nagyenyeden működtek (Szakál, 1934).

Az evangélikusok tanítóképzőket Felsőlövön, Sopronban, Nyíregyházán állítottak fel, amit 1881-ben Eperjesre költöztettek át, majd Nagyőrécén hoztak létre, ami 1872-ben megszűnt, továbbá Besztercén, Brassóban, Medgyesen, Nagyszébenben és Segesvárott hoztak létre képzőket. Ezt a sort kiegészíti még az 1873-ban Eperjesen

és 1881-ben Selmecebányán megnyitott tanítóképző. A szarvasi gimnáziummal együtt működő képzőintézetet, hosszabb szünet után, 1877-ben nyitották meg újra (Szakál, 1934).

A három éves állami tanítóképzők, számtalan előnyük ellenére sem tudták megvalósítani a népoktatási törvényben megfogalmazott elképzeléseket. A három éves képzési idő kevésnek mutatkozott a kellően megalapozott alpműveltség elsajátításához és a színvonalas elméleti és gyakorlati szakképzés megvalósításához. Nehézséget okozott az egy vagy két éves gyakorlat beékelődése a képzési időbe, továbbá a tanítójelöltek eltérő, gyakran alacsony előképzettsége egy előkészítő évet tett volna szükségessé. A hiányosságok pótlását az 1881-ben kiadott minisztériumi rendelettel életbe léptető négy éves tanítóképzővel kívánta a közoktatásügyi kormányzat korrigálni. Az új típusú tanítóképzés koncepcióját *Gyertyánffy István* (1834-1930), a budai tanítóképző intézet igazgatója dolgozta ki, amit próbaként 1879-ben bevezettek oly módon, hogy a már meglévő három osztály elé, rendeleti úton, egy előkészítő osztályt állítottak fel. A kétévi próba után, az 1881. évi rendeletet követően, 1884-re már az összes állami képző négy évfolyamúvá vált. A képző alapos, praktikus általános és szakmai műveltségen alapuló tananyaggal rendelkezett, melynek célja az volt, hogy a tanító ne csak a település tanulóifjúságának, hanem a település felnőtt lakosságának szellemi vezetője is legyen. Az 1881. évi rendelet az 1920-as évekig meghatározta a hazai tanítóképzés szervezeti kereteit (Németh, 1990; Szakál, 1934).

A 19. századi neveléstan könyvek kialakulása

Magyarországon a 19. századig csak csekély számban találunk neveléssel foglalkozó könyveket, melyek elsősorban német nyelvterületről származó könyvek fordításai voltak, szerzői külföldi példát vettek alapul, mivel ebben a korban a magyar neveléstudomány területén még nem voltak tudományos alapokon álló neveléstan rendszerek.

A 19. századi magyar nyelvű tankönyvírás előfutárainak nevezhetők azok a művek, amelyek az 1700-as évek végén jelentek meg, és előre jelzik a reformkor és a későbbi időszak pedagógiai irányait. A 18. század utolsó évtizedeiben sorra jelentek meg a magyar nyelvű neveléstan munkák, párhuzamosan a latin és a német nyelvű művek mellett. A nevelési szakkönyvek elsősorban pedagógus írók fordításaiból származó, elemző jegyzetekkel ellátott munkák. Szerzőik fő törekvése volt, hogy a külföldi pedagógiai mintákat a magyar viszonyoknak megfelelően adaptálják. Munkáik éppen ezért átmenetet képeztek a fordítások és az önálló alkotások között.

Az első magyar nyelvű pedagógia tankönyv *Tóth Pápai Mihály* (1754-1831) *Gyermek-nevelésre vezető útmutatás*, mely 1797-ben jelent meg, elsősorban a kollégiumi preceptorok („tanító ifjúság”) számára. *Tóth Pápai Mihály* neveléseméleti-didaktikai tankönyvében már a tanítóképzés gyakorlati szempontjai alapján rendszerbe foglalt szintézisben tárgyalja a neveléstan, az oktatástan, valamint a nevelés- és oktatásmódszertan elméletét és gyakorlatát (Szabóné Fehér, 2000). Könyvében szól a tanítói hivatásról, az iskolai törvényekről és a jó oktatási módszerekről. Tartalma tükrözi a sárospataki református kollégiumban oktatott pedagógia tantárgy teljes anyagát.

Az 1820–30-as években jelentek meg először az első, eredeti magyar neveléstan, tanítói tankönyvek, majd nagyobb számban a dualizmus korában. A 19. század első

felének tankönyvírói között találunk olyanokat, akik ma már kevésbé ismertek, de jeles író-pedagógus egyéniségek voltak. Így *Váradi Szabó János*, akinek pedagógiai könyve a kisiskolákban folyó nevelés megreformálására irányult; *Bátky Károly*, pedagógiai szakíró, aki a mindennapi pedagógia számára fogalmazott meg hasznos tanácsokat; *Szeremley Gábor*, Neveléstan című munkájában foglalta össze az elemi pedagógiai ismereteket, a tanítandó ismeretanyagot, módszertani alapokat (Fáyné Dombi, 2000).

A reformkori magyar neveléstan könyvek keletkezésének jellemző sajátossága volt, hogy szerzői külföldi forrásokat használtak fel. Az angol és a francia pedagógia eszméi kevésbé nyertek teret, inkább a német hatások érvényesültek. Több pedagógiai szakkönyv keletkezésére nagy hatást gyakorolt *August Hermann Niemeyer* (1754-1828) *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Schulmänner* (Nevelés és az oktatás alapelvei szülők, házitanítók és tanítók számára) című munkája, mely első kiadásban 1796-ban jelent meg.

Niemeyer alkotása a 18-19. század fordulóján a legnépszerűbb pedagógiai kézikönyvnek számított. 1812-ben *Ürményi József*, a pesti egyetem elnöke *Niemeyer* művét javasolta a pesti egyetem mellett szervezett tanárképző intézet hallgatói számára neveléstan tankönyvéül, a nádorhoz intézett felterjesztésében. A könyv fordítása 1822-ben, magyarországi viszonyokra átdolgozva, *Ángyán János* fordításában jelent meg *Pesten Nevelés és tanítás tudomány a' szülék, a' házi és oskolai tanítók'* számára címmel (Pukánszky & Németh, 1994).

Niemeyerek és tanítványainak hatása számos korabeli magyar pedagógiai munkában kimutatható, így pl. *Szilasy János* (1795-1859) művében is. Az 1820-as évek közepén a szombathelyi papnövelde tanára írja meg az első teljességre törekvő magyar nyelvű neveléstudományi összefoglalást. A katolikus plébános falusi tanítók számára írt *A nevelés tudománya* című, 1827-ben, Pesten megjelent kétkötetes összefoglaló művét a szakirodalom az első magyar rendszeres neveléstanai összegzésként tartja számon. A logikus felépítésű, szép magyarságú, szabatos nyelvezetű kézikönyv tárgyalja a nevelés szükségességét, a nevelés célját, a testi, erkölcsi és értelmi nevelés elméleti kérdéseit, és szó esik benne a jutalmazásról, büntetésről, az általános didaktikai és módszertani kérdésekről. Külön fejezetet szentel a falusi „oskolamester” kötelességei leírásának. Nyomon követhető benne a hazai reformkor köznevelési eszmerendszere. Munkáját kézikönyvként használták a tanár- és tanítóképzés során, így egyetemeken, papképző szemináriumokon és a tanítóképző intézetekben is.

A 19. század második felében az új tantervi törekvések, tanügyi reformok nyomán fellendült a pedagógiai tárgyú tankönyvirodalom és neveléstudományi művek megjelenése. A közoktatás és a pedagógusképzés terén bekövetkezett változások hatására egyre nőtt az igény a tanítói kézikönyvekre és tankönyvekre, ennek következtében jelentősen fejlődött a pedagógiai elméleti szakirodalom és tankönyvirodalom. Létrejöttek az első könyvkiadó vállalatok, melyek az egész ország területén nagy példányszámban igyekeztek terjeszteni a tankönyveket. Ez lehetővé tette, hogy az összes iskola számára kellő mennyiségben és elfogadható áron a szükséges könyvek beszerezhetők legyenek (Fehér, 2000).

A korszak elméleti pedagógiai irodalmának alkotása volt *Fáy András* *A legegyszerűbb természet- és tapasztalathűbb s gyakorlatibb nevelési rendszer* című munkája, amelyben az iskoláskor előtti neveléshez ad tanácsokat. 1866-ban jelent meg *Mennyey József* a német szerző, *Karl Ohler* nyomán készült *Nevelés- és tanítástan* című háromkötetes műve (Mennyey, 1869). Hosszú ideig használták *Bárány Ignác* 1866-ban megjelent *Tanítók könyve* című munkáját, forrásai közt *Majer*

István Népneveléstan című munkája is megtalálható, *August Hermann Niemeyemek* a századfordulón keletkezett műve és más német és magyar szerzők munkái is szerepelnek. Jelentős, magyar szerzőtől származó neveléseméleti munka *Lubrich Ágost* (1868) négykötetes neveléstudományi monográfiája, amely *Szilasy* pedagógiai könyve után az első kiemelkedő tudományos igényű elméleti munka (Fehér, 2000).

A tanítókép összetevői az elemzett neveléstan könyvek alapján

Az embereszmény és a nevelés egymástól elválaszthatatlan fogalmak, amelyek szorosan összefüggnek a tanítók feladatával, a tanítókkal szemben támasztott követelményekkel. Ebből a gondolatból kiindulva a tanulmány szerzője az idealizált tanítókép összetevőit két fő szempont szerint elemezte, vizsgálta 1. az ember antropológiai sajátosságait, a nevelés és a tanítói feladatok közötti kapcsolatot, valamint 2. a népiskolai tanítóval szemben megfogalmazott elvárásokat. A tanulmány az elemzések alapján összegzi, hogy a neveléstan könyvek szerzői szerint mi jellemzi a kor embereszményét, mi a nevelés lényege, célja. Milyen elvárásokat tartottak szükségesnek a tanító testi alkalmasságára és viselkedésére, szakmai kompetenciájára, továbbá az életmódjára és magánéletére vonatkozóan.

A neveléstan könyvek elemzése a klasszikus szövegelemző-filologizáló forráselemzés *módszere* szerint került alkalmazásra. Vizsgálta a tanítóról alkotott „elvon-t-eszmei síkon” megfogalmazott korabeli elképzeléseket. A neveléstan könyvek elemző bemutatásával feltárta azokat a tartalmakat, amelyek lényeges adalékot jelentenek a korabeli tanító – tanuló, tanító – társadalom viszonyrendszerének értelmezéséhez és a folyamatosan bővülő népiskolai tanítói szaktudás megismeréséhez.

Az ember antropológiai sajátosságai, a nevelés és a tanítói feladatok kapcsolata

Megállapítható, hogy a 19. századi neveléstani munkák többségében a szerzők kiemelik az embert a többi teremtett lény közül. A humanizmusra jellemző emberi tökéletesség gondolata idéződik fel a könyvekben, amikor a szerzők az embert a teremtés koronájának tekintik, aki a világ többi teremtményétől mind testileg, mind lelkileg számos előnyében különbözik. A jellemzően keresztény pedagógia szellemében írt neveléstani munkákban (Mennyey, 1869; Lubrich, 1868; Bárány, 1866), a nevelés általános embertani alapjainak értelmezésénél a transzcendencia és az immanencia egységét egyértelműen kifejezik a szerzők. Nézetük szerint az ember tökéletessége révén egyszerre a földi élet és a túlvilág tagja. A művekben az emberről mint mérhetetlen értékekkel felruházott teremtményről szóló magasztos hangvétellű fejtegetések jelennek meg. A tanító feladata tehát, hogy a nevelés során a gyermek testi és szellemi képességeit tudatosan fejlessze, annak érdekében, hogy a gyermek képessé váljon a „rendeltetését” felismerni. A 19. századi könyvek többségében a tankönyvírók abból a humanizmusban eredő és a felvilágosodás pedagógusai által újrafogalmazott felfogásból indulnak ki, hogy az ember bizonyos képességcsírákkal jön a világra, amit nevelés útján fejleszteni kell. Hangsúlyozzák, hogy az ember a „rendeltetését” csak a társadalomban, nevelés által érheti el.

Felméri (1890), *Peres* (1904), *Baló* (1905) és *Weszely* (1905) pedagógiájában már érzékelhető a korszerű néptanítói tudás egyik meghatározó motívuma, az ember új antropológiai sajátosságaira alapozódó, gyakorlatias emberismeret. A magasztos eszmények helyett már a pragmatikusabb célok kerülnek hangsúlyozásra a könyvek nevelésről szóló fejezeteiben. Ezt példázza az utóbbi három tankönyv szerkezeti felépítésének sajátossága is. A neveléstani munkák első fejezetükben már nem az ember antropológiai sajátosságainak értelmezéséből indulnak ki, hanem a nevelés általános kérdéseit értelmezik.

A szerzők a nevelés általános kérdéseinek tárgyalásánál kifejezik az ember nevelhetőségéről vallott hitüket. A nevelésfogalmak közös tartalmi elemeként a tanító gyermekre gyakorolt tudatos és tervszerű hatását fogalmazzák meg. A 19. század második felében megjelenő könyvek, jellemzően, duális célkitűzést határoznak meg. A gyermekből embert és polgárt kell formálni, a gyermeket fel kell készíteni a szűkebb és tágabb közösségekbe való beilleszkedésre. A keresztény pedagógia szellemében írt könyvekben a szerzők végső célként a magasabb eszmények felé való törekvést, a túlvilági lét iránti fogékonyság felébresztését határozzák meg. Egyrészt megjelenik az eszményi cél, a túlvilági életre való felkészülés, másrészt a nevelés „külön céljaként” a társadalmi életre való felkészítés, a társadalom számára hasznos polgár nevelése. Ennek megfelelően a tanító feladata a gyermek erkölcsös jellemének fejlesztése, az öntökéletesedés iránti ösztönzése. *Felméri* (1890) és a 20. században megjelenő pedagógiakönyvek közül *Baló* (1905), *Peres* (1904) és *Weszely* (1905) az ember antropológiai sajátosságai változásával összefüggésben már nem a hasznos állampolgárra nevelésről beszél, hanem egyértelműen kifejezik a nemzet számára a nemzet által való nevelés fontosságát. Az új felfogás szükségessé teszi a népiskolai tanító számára a gyermek testi és lelki sajátosságainak tudományos alapokra helyezett ismeretét.

A népiskolai tanítókkal szemben támasztott követelmények

A neveléstani könyvek szerkezeti sajátossága, hogy szerzőik külön fejezetben tömören, lényegre törően (Kiss & Öreg, 1876; Bárány, 1866; Peres, 1904) vagy több alfejezeten keresztül, a könyv összterjedelméhez képest hosszasan, részletes aprólékossággal (Mennyey, 1869; Lubrich, 1868; Erdődy, 1881) tárgyalják a tanítóval szemben támasztott követelményeket. Atipikusnak mondható ebből a szempontból *Emericzy* (1882), *Felméri* (1890), *Baló* (1905) és *Weszely* (1905) munkája, akik nem külön fejezetben szólnak a tanítóról, mégis átütő a tanító személyiségéről, feladatairól, hivataláról szóló szemléletük. A magyar neveléstani könyvek szerzői egyetértenek abban, hogy a jó tanító a hatékony nevelés alanyi feltétele, és ennek megfelelően differenciáltan taglalják a tanítóval szemben támasztott követelményeket. A 19. századi neveléstani munkák részletes listát tartalmaznak a tanítótól megkövetelt tulajdonságokra, a testi alkalmasságra és viselkedésre, a hivatástudatra és az életmódra vonatkozóan. Az elemzett 20. századi művek viszont már lényegesen racionálisabban fogalmazzák meg a külső és belső tulajdonságokra vonatkozó alapvető elvárásokat, a tanítói feladatokat.

Személyiségbeli összetevők: A szerzők a testi tulajdonságok között elvárják, hogy a tanító ép, erőteljes és egészséges testtel rendelkezzen. Emellett elvárt a jó kommunikációs képesség, ami mind a település lakói, mind a gyermekek közötti tekintély kivívásának alapja. További elvárásként jelenik meg a könyvekben, hogy a nevelő külső megjelenése mintaként szolgáljon a növendékek előtt, a tanító ne

rendelkezzen testi fogyatékoságokkal, mert az a gyermekek előtt gúny tárgyává tehetnék, vagy akadályozhatnák tevékenységét. A testi fogyatékoság kérdését *Peres* (1904) új megvilágításba helyezi munkájában. Abból a gondolatból indul ki, hogy nem lehet előre megjósolni, hogy kiből lehet jó tanító, ezért a testi fogyatékoságot, mint például a sántaság, gyenge testalkat, valamint bizonyos „képessegek” hiányát, mint zenei hallás, énekelni tudás, nem lehet a tanítói szakmára való alkalmatlanságnak tekinteni. Nézete szerint nem helyes a tanítóképző intézetek által alkalmazott felvételi alkalmassági vizsga sem, mivel nem ott kell eldönteni, hogy ki alkalmas és ki nem a tanítói pályára, mert az csak később, a tanítóképzés során, majd a gyakorlatban dől el.

A könyvek szerzői a tanítói hivatás legfontosabb elemének a tanító erkölcsös magatartását tartják, ami magában foglalja a tanító fő erényeit, mint például a vallásosságot, a hivatalos teendők lelkiismeretes teljesítését, tudásvágyat, szorgalmat, türelmet, becsületességet, az odaadó önzetlenséget, az igazságosságra való törekvést, a gyermekek iránti szeretetet és a hivatásszeretetet. A tanítói szeretet a 19. századi könyvek esetében még nem a szentimentális érzelmekre utal, hanem a gyermekhez való „komolysággal” és „szigorral” párosuló viszonyulást jelenti, ami a sikeres nevelői eljárás alapja. A magyar 20. századi könyvekben viszont már érezhető a tanító humánus attitűdjének igénye. A hivatásszeretet kívánalmánál a korabeli tanítói hivatás nehézségei tükröződnek vissza a tankönyvek soraiban. A szerzők szerint az a tanító, aki hivatását szereti, nagyobb eséllyel marad hű hivatásához, a felmerülő nehézségek ellenére is.

Szakmai tudás elemei: A tanító felkészültségére vonatkozó szakmai elvárások között az elméleti és módszertani ismereteket tekintik a szerzők a tanítói hivatás alapjának, ami az önművelődés igényével szoros kapcsolatban van. A tanítónak ismerettel kell rendelkeznie a tanítás elveiről, módjairól, valamint az elméleti ismeretek mellett gyakorlati jártassággal is rendelkeznie kell. A szakmai elvárások között megjelenik a rátermettség igénye, ami hozzájárul a tanítói tekintély előmozdításához. A rátermettséget *Lubrich* (1868) veleszületett „szellemi tehetségnek” tartja, ami lehetővé teszi, hogy a nevelő növendékeire hatni tudjon, nézeteit, hajlamát, érdekeit megismerje. *Felméri* (1890) és *Baló* (1905) a tanítói szaktudás lényeges elemének tartja a pszichológiai tájékozottságot és a gyermekek egyéni sajátosságainak a megismerését. *Erdődy* (1881) könyvében ugyan egyértelműen nem fejezi ki, hogy a tanítónak „pszichológusnak” kell lennie, de a gyermek lelki és fizikai sajátosságai megismerésének témaköre az ő könyvében is hangsúlyos szerepet kap, ami összefüggésben áll a tanító új feladataival, mint például a gyermekek otthoni körülményeinek megismerésével, a szülőkkel való együttműködéssel.

Társadalmi és magánszférára vonatkozó elvárások: A szerzők lényegesnek tartják a népiskolai tanítók munkájának kulturális jelentőségét. Gondolataik arra utalnak, hogy a tradicionális követelményeknek megfelelően, a korszak ideális tanítójának feladatához a társadalommal való kapcsolattartás is hozzátartozott. A népiskolának hozzá kellett járulnia a nép erkölcsi és értelmi alakításához, aminek feltétele volt, hogy a tanító folyamatos kapcsolatban álljon a község lakóival, az egyházi gyülekezettel, a szülői házzal. A tanító a tágabb környezet megbecsülését „jó modorával”, az emberekhez való tiszteletteljes közeledésével, példamutató magánéletével vívhatta ki. Ez azért is volt lényeges a szerzők szerint, mert gyakran a település lakóihoz való viszonya alapján ítélték meg a szülők, hogy a tanító a reá bízott gyermekükkel hogyan fog foglalkozni. A magyar és a német tankönyvírók szerint a néppel való megfelelő kapcsolat fenntartása érdekében a néptanítónak az

egyházával szemben is jelentős kötelezettsége volt. Mindenekelőtt tiszteletben kellett tartania a vallását, a pappal békében és egyetértésben kellett együtt élnie és együttműködnie, valamint iránta tisztelettel kellett viseltetnie.

A *tanító életmódjára vonatkozó elvárások* között lényeges a tanító példás családi élete, ami tekintélyének kivívásához és fenntartásához volt szükséges. A tanító nem zárkozhatott el a közösségi élettől, részt kellett vennie a társadalmi rendezvényeken, mint például előadások tartásában, tornák, játékok és kirándulások megrendezésében, énekkórusok vezetésében. A mellékfoglalkozásokat illetően pedig elvárt volt, hogy csak olyan mellékállásokat vállaljon el, amelyek méltóságát nem csökkentik, és az iskola kárára sem mennek.

Megállapítható, hogy a 19. századi neveléstan könyvek szerzői a hétköznapi iskolai élet fő szereplőjét, a tanítót olyan „tökéletes embernek” ábrázolják normatív eszménypedagógiájukban, aki rendelkezik a tanítói hivatáshoz szükséges összes erénnyel. A 19. század második felében megjelenő magyar könyvekben egy teljesíthetetlen elvárásrendszer jelenik meg a népiskolai tanítókkal szemben mind a viselkedést, a hivatástudatot és az életmódot illetően. A 20. század elején megjelenő magyar neveléstani kézikönyvek az elvárások sorát – feltételezhetően az új pedagógiai és pszichológiai tudományos ismereteknek köszönhetően – már racionálisabban, leegyszerűsítve, a pragmatizmusra törekedve közelítik meg. Kerülik az eszmei síkon történő elmélkedéseket, valamint a neveléshez és tanításhoz akarnak gyakorlati tanácsokat adni úgy, hogy figyelembe veszik a tanítói hivatás korabeli helyzetét, annak hiányosságait. Kivételt képez *Erdődy* (1881) neveléstani tankönyve, akinek tanítóképe a 19. századi tankönyvíró elődeihez hasonlóan eszményített. Ez abból adódhat, hogy a mű első kiadása 1881-ben jelent meg és így az elemzésre kerülő 1905-ben megjelenő könyv még több ponton kapcsolódik a 19. század felfogásához.

Összegzés

A dualizmus kori neveléstan könyvek elemzése alapján jól nyomon követhető, hogyan kristályosodhattak ki a népiskolai szakmához szükségesnek tartott tanítói erények, hogyan bővült a tanítók feladatköre, a neveléstan könyvek szerzői milyenek látták koruk modern tanítóját.

A neveléstan könyvek alapján kirajzolódó idealizált tanítókép motívumaiban érezhető a szemléletváltás az emberről, a gyermekről való gondolkodásban, ami már a filozófiai, eszményi célkitűzések helyett a gyermekre nagyobb figyelmet fordít, és új tanítói feladatokat követel meg. A modern népiskolai tanító új feladatoként jelent meg a gyermekről mint individuumról szóló tudományosan megalapozott ismeretanyag, valamint a tapasztalaton alapuló elmélet ismerete, azaz a pszichológiai tájékozottság, ami megkülönböztette a tanítót a gyermek elsődleges nevelőjétől, az édesanyját „naturalista” nevelésétől. Elvárták, hogy a tanító empirikus alapokra helyezve ismerje meg a reá bízott gyermekeket a pszichológia módszereivel, vegye figyelembe az egyéni különbségeket a módszerek megválasztásában, ismerje meg a gyermekek otthoni környezetét, működjön együtt a szülőkkel, melyre lehetőséget nyújthattak a szülői értekezletek, az iskolai ünnepek és kirándulások. Az iskolai fegyelem és a tanító személyisége között továbbra is szoros összefüggést feltételeztek.

Ugyanakkor a neveléstan könyvek alapján kibontakozó idealizált tanítókép nem téveszthető össze a korabeli népiskolai élet hétköznapi belső világával. A neveléstani

munkákban érezhető egyfajta kritikus szemlélet a korabeli gyakorlattal szemben, amikor a szerzők például a tanítók alacsony jövedelmezéséről, vagy a tanítótól megkövetelt alázatos, „szerény” magatartásáról, a tanítóképzés hiányosságairól írnak. Találhatunk utalásokat arra, hogy a tanítók nem rendelkeznek kellő ismerettel az ember „rendeltetéséről”, a gyerekekről, a népiskola feladatáról, gyakran rosszul választják meg nevelési módszereiket és helytelenül alkalmazzák azokat, valamint kevés figyelmet fordítanak a továbbképzésre. Amennyiben abból indulunk ki, hogy a tankönyvek funkciójukat tekintve normatívak, a kívánatos állapotot írják le, és a tanítóképzés javításához kívánnak hozzájárulni, feltételezhetjük, hogy ezekben a gondolatokban, a magyar tankönyvírók a tanítói szakma alacsony presztízse elleni rejtett kritikája, a tanítók szakmai előrelépés iránti vágya, a szociális felemelkedés iránti szándéka érzékelhető. Azt tükrözik, hogy a tanítói szakmát képviselő felsőbb iskolák tanárai körében igényné vált, hogy a népiskolai tanítók helyüket a pedagógiai szakmai világban elfoglalják, és hogy szakértőként elfogadják őket.

Irodalomjegyzék

- BALÓ József (1905): *Népiskolai nevelés- és oktatástan a tanító és tanítóképző-intézetek III. osztálya számára. Az új tanterv figyelembevételével.* Írta Dr. Baló József, a Budapesti Állami Tanítóképző igazgatója. Budapest: Lampel R. Könyvkereskedése.
- BÁRÁNY Ignác [1866] (1896): *Tanítók könyve. Kalauz a nevelés és tanítás vezetésére.* Írta Bárány Ignác, átdolgozta Bárány Gyula. Budapest: Hetedik átdolgozott kiadás. Lauffer Vilmos tulajdona.
- EMERICZY Géza (1882): *Népiskolai neveléstan tanítók és tanítóképezdek számára.* Írta dr. Emericzy Géza, tanítóképezdei igazgató. Budapest: Dobrowsky és Franke tulajdona.
- ERDŐDY János [1881] (1905): *Neveléstan tanító-képző intézeti növendékek, tanítójelöltek és tanítók számára.* Írta Erdődy János, tk. igazgató. Negyedik átnézett kiadás. Budapest: .Lauffer Vilmos-féle Könyvkiadóhivatal.
- FÁYNE DOMBI Alice (2000): „Oskolai vezérlő fonal” – Tankönyvek és tankönyvírók. In: Dombi Alice és Oláh János (szerk.): *A XIX. század jelesei II. Emlékezzünk a régiekről* (pp. 68-85). Gyula: APC-Stúdió.
- FEHÉR Katalin (2000): A pedagógiai gondolkodás és szakirodalom fejlődése Magyarországon a felvilágosodástól a 19. század közepéig. In: Németh András és Tenorth, H.-E. (szerk.): *Neveléstudomány-történeti Tanulmányok* (pp. 7-67). Budapest: Osiris.
- FELMÉRI Lajos (1890): *A neveléstudomány kézikönyve. 2., jav. kiadás.* Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- KISS Áron & ÖREG János [1876] (1887): *Nevelés és oktatástan.* Ötödik újonnan átdolgozott kiadás. Budapest: Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal.
- LUBRICH Ágost [1868] (1878): *Neveléstudomány.* Műveltebb közönség számára. Írta Garamszeghi Lubrich Ágost m. k. egyetemi tanár. Harmadik kiadás. Budapest: Nyomatott a „Hunyadi Mátyás Intézetben.”

- MENNYEY József [1866-67] (1869): *„Nevelés- és tanítástan egyházi s világi tanemberek és tanügybarátok naptanodai tanítók és tanítójelöltek használatára legújabb és legjobb kútfők után kidolgozta Mennyey József, tanítóképző-tanár s a kalocsai tanítóképezde s elemi mintafőtanoda igazgatója.* A m. kir. Egyetem által pályadíjazott és a m. k. Közoktatási Ministerium által papjelölteknek és segédtanítóknak ajánlott munka. Második javított és bővített kiadás. Budapest: kiadja az Eggenberger Akad. Könyvkereskedése.
- MÉSZÁROS István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon.* Budapest: Szent István Társulat.
- NÉMETH András (1990): *A magyar tanítóképzés története (1775-1975).* Zsámbék: Zsámbéki Tanítóképző Főiskola.
- PERES Sándor (1904): *Neveléstana.* Budapest: Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.
- PUKÁNSZKY Béla & NÉMETH András (1994): *Neveléstörténet.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SZABÓNÉ FEHÉR Erzsébet (2000): Az első hazai pedagógiai-tankönyv (1797) (2000): In: Dombi Alice és Oláh János (szerk.): *A XIX. század jelesei II. Emlékezzünk a régiekről* (pp. 47-67). Gyula: APC-Stúdió.
- SZAKÁL János (1934): *A magyar tanítóképzés története.* Budapest: Hollósy János Könyvnyomtató.
- WESZELY Ödön (1905): *Népiskolai neveléstan, tanítástan és módszertan.* Budapest: Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.